

نوع مقاله: ترویجی

بررسی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در گام دوم انقلاب

ya.jamali@chmail.ir
m_khalil411@yahoo.com

محمد یعقوب جمالی / دانشجوی دکتری اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
محمد جمال خلیلیان اشکذری / دانشیار گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۲ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲

چکیده

گذشت چهل سال از انقلاب و ورود به گام دوم آن، این مسئله را پررنگ‌تر می‌سازد که با وجود پیشرفت‌های بسیار در بخش‌های مختلف، از جمله مسائل علمی، همچون هسته‌ای، موشکی، پزشکی، نانو و سلول‌های بنیادین؛ چرا هنوز تا رسیدن به اهداف اقتصادی موردانتظار انقلاب در گام دوم فاصله وجود دارد؛ الگوهای غربی در این زمینه جواب نداده‌اند و محققان در جست‌وجوی الگوی اقتصادی مناسب گام دوم انقلاب و راهبردهای مناسب آن هستند. هدف این تحقیق بررسی مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب و معرفی راهبردهای اقتصاد مقاومتی به‌عنوان الگوی اقتصادی گام دوم انقلاب است. روش تحقیق به‌صورت کتابخانه‌ای است. مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب عبارتند از: مقاومت بلندمدت، مبارزه با چالش‌های درونی و بیرونی، الگویی بومی، ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی عدالت اقتصادی و مبارزه با فساد، حضور فعال جوانان، بهره‌مندی از فهرست طولانی امکانات. مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی عبارتند از: مقاومت، دانش بنیاد، جهادی، مولد، درون‌زا و برون‌گرا، بلندمدت، عدالت بنیان، مردمی بودن و... که الگویی مناسب جهت پاسخ به مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب است.

کلیدواژه‌ها: انقلاب اسلامی، گام دوم انقلاب، اقتصاد مقاومتی، مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی.

مقدمه

در موضوع گام دوم انقلاب مطالبی نوشته شده است؛ اما کتاب یا مقاله علمی - پژوهشی یا ترویجی مشاهده نشد و تنها مرجع همان بیانیه گام دوم انقلاب توسط مقام معظم رهبری است. مفهوم اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌های آن مورد بررسی اندیشمندان متعددی قرار گرفته که در ذیل مطرح می‌گردد:

کتاب *اقتصاد مقاومتی، مبانی نظری*، اقتصاد مقاومتی را گفتمان و الگوی اقتصادی می‌داند که ضمن مقاومت‌سازی و تقویت اقتصاد ملی در برابر تهدیدها، توان تحریم‌شکنی، با رویکرد عقب راندن نظام سلطه را داشته باشد و درعین حال، پیشرو، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا و برون‌گرا باشد (قوامی، ۱۳۹۱، ص ۱۵). این تبیین از مفهوم اقتصاد مقاومتی با عبارت «در برابر تهدیدها» به دوره‌ای کوتاه‌مدت اشاره داشته و از بلندمدت بودن آن به‌عنوان مؤلفه‌ای مهم صحبتی نشده است.

کتاب *اقتصاد مقاومتی، درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل* اقتصاد مقاومتی را نسخه معاصر نظام اقتصادی اسلام دانسته که خود خروجی مکتب اقتصادی اسلام است. ایشان شرایط فعلی کشور را که به نوعی پر از خصومت‌های اقتصادی داخلی و خارجی است، سرمنشأ مطرح شدن نسخه اقتصاد مقاومتی می‌داند (عبدالملکی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۲). در این تبیین، اقتصاد مقاومتی نسخه‌ای از اقتصاد اسلامی برشمرده شده؛ لکن درباره مقاومتی بودن آن به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی مطلبی بیان نشده است.

مقاله «الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران»، با توجه به بیانات مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی را الگویی معرفی کرده که شامل مؤلفه‌های رشد اقتصادی، عدالت اقتصادی، ثبات اقتصادی و فنریت اقتصادی است. در این تحقیق راهبردهای چهارگانه مقابله، خنثاسازی، جذب و ترمیم منطبق بر مسئله تحریم اقتصادی غرب تشریح شده و مصادیق آن بیان شده است (سیف، ۱۳۹۱). فنریت اقتصادی به مفهوم توان یا ظرفیت اقتصادی یک سیستم برای جذب یا منعطف شدن در برابر خطر یا زیان است؛ و در تعریفی عمومی‌تر به‌معنای توان یک سیستم جهت بهبود وضعیت دارای شوک پایدار گفته می‌شود (همان، ص ۸). این بیان کلی است و نمی‌توان معنای واضحی از آن برداشت کرد.

مقاله «مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی»، اقتصاد مقاومتی را راهبردی اقتصادی متناظر با مفهوم «تاب‌آوری اقتصادی» در ادبیات متعارف

انقلاب اسلامی به دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی وارد شده است (بیانیه گام دوم انقلاب). یکی از بخش‌های مهم انقلاب اسلامی ایران، تحول در عرصه اقتصاد است که علی‌رغم رشد و دستیابی به ثمرات بسیاری تا چهل سالگی انقلاب؛ اما همچنان با انتقادات بسیاری مواجه است. در سال‌های اخیر مفهوم اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یکی از راهبردهای اساسی در انقلاب اسلامی مطرح شد و گرچه تا حدی مورد استقبال صاحب‌نظران اقتصادی واقع شد؛ اما خلاً اقتصاد موردنظر انقلاب اسلامی را هنوز پر نکرده و مشتاقان به انقلاب اسلامی چشم‌انتظار اقتصادی در تراز نظام اسلامی هستند. نبود الگوی معین اقتصادی در عرصه انقلاب اسلامی و ورود به گام دوم انقلاب اسلامی، ضرورت بازخوانی و همسویی مفهوم اقتصاد مقاومتی با گام دوم انقلاب اسلامی را بیش از پیش به ظهور می‌رساند.

تمرکز بر مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب، تبیین و تشریح مفهوم اقتصاد مقاومتی در چارچوب مذکور این امکان را ایجاد می‌سازد که شناخت بهتری از مسیر حرکت انقلاب در چهل سالگی دوم حاصل گردد و زمینه جهت اجرای اقتصاد مقاومتی به‌عنوان اقتصادی در تراز انقلاب اسلامی فراهم آید.

علت صدور این بیانیه، دفاع کامل از راه پیموده‌شده، بیان کاستی‌ها، فاصله تا بایسته‌ها و آمادگی برای تصحیح خطاها در مسیر انقلاب است. این بیانیه به دلیل مقطع صدور آن، یعنی چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی و آغاز دهه پنجم و چهل سال دوم انقلاب، دارای اهمیت است؛ زیرا سردمداران شیطان بزرگ در پنهان و آشکار وعده پایان انقلاب تا قبل از این ایام را داده بودند. این بیانیه نه تنها خط القای یأس و ترس دشمن را فروپاشیده است؛ بلکه امواج واقعی امید را در ملت ایران و خصوصاً جوانان جاری کرده است. صدور این بیانیه نقشه راه سعادت عموم ملت ایران است. پیامی برای مسئولان تا مدیران نسل فعلی، حلقه مدیریتی را برای حضور نسل جوان مؤمن آگاه انقلابی باز کنند و به نصاب مدیریت انقلابی و جهادی برگردند، خودشان را در پاک‌دستی، عدالت‌خواهی، فسادستیزی و ساده‌زیستی به آن تراز برسانند. این بیانیه بازگشت روح خودباوری به‌معنای توانستیم و خواهیم توانست است که در نقطه مقابل تحقیر تاریخی و خودکم‌بینی و ازخودبیگانگی ناشی از حاکمیت طاغوت است.

اقتصاد مقاومتی اولاً، با عبارت «به‌عنوان یک اندیشه اسلامی» و «در چارچوب اندیشه اقتصاد اسلامی» اقتصاد مقاومتی را مختص به اقتصاد اسلامی کرده است؛ ثانیاً، این تعریف تاب‌آوری و آسیب‌پذیری را پذیرفته و در اندیشه اسلامی به آن سمت و سو می‌دهد.

کتاب *اقتصاد مقاومتی و نقش روحانیت در پیشبرد آن*، اقتصاد مقاومتی را اقتصادی می‌داند که دولت و مردم با همیاری و با برنامه‌ریزی صحیح و استفاده از استعدادها و ظرفیت‌های فراوان داخل کشور، ساختارهای اقتصادی را به‌گونه‌ای مقاوم‌سازی و مستحکم کنند که در مقابل نفوذ و تأثیرات مخرب دشمنان، هم روند رو به رشد آن حفظ شود و هم نیازهایش به خارج و آسیب‌پذیری‌هایش کاهش پیدا کند و در شرایط فشار، تهدید و تحریم کشور و نیز در مقابل تکانه‌ها و بحران‌ها و نوسانات اقتصاد بین‌الملل، به شکوفایی خود ادامه دهد و به اهدافش دست یابد (مالک، ۱۳۹۵، ص ۱۳۱). در این تبیین از اقتصاد مقاومتی با عبارت «در شرایط فشار، تهدید و تحریم کشور و نیز در مقابل تکانه‌ها و بحران‌ها و نوسانات اقتصاد بین‌الملل» اقتصاد مقاومتی را مختص به دوران بحران کرده است.

کتاب *مبانی و مدل‌های مشارکت مردمی در اقتصاد مقاومتی* با بررسی بیانات مقام معظم رهبری تعریف ذیل را از اقتصاد مقاومتی ارائه داشته است: اقتصاد مقاومتی، اقتصادی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام است که ضمن مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تهدیدهای نظام سلطه از توان پیشرفت جهشی اقتصادی نیز برخوردار است. این نوع اقتصاد مردم‌بنیاد، عدالت‌محور، دانش‌بنیان، با رویکرد جهادی، پیشرو، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، برون‌گرا، انعطاف‌پذیر است (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۲۱).

در تبیین بیان‌شده عبارت «اقتصادی برآمده از فرهنگ انقلابی، اسلامی و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام» آمده، که اگر به‌معنای این باشد که تنها در اقتصاد اسلامی معنا پیدا می‌کند، دارای اشکال است؛ زیرا در خارج از حوزه اسلام نیز اقتصاد مقاومتی وجود دارد. اما اگر به این معنا باشد که گرچه از نظام اقتصاد اسلامی و فرهنگ انقلابی برخاسته و معرفی شده است؛ لکن این قابلیت را دارد که در خارج از حوزه اسلام هم پیاده گردد؛ در این صورت اشکال وارد نیست. از سوی دیگر، عبارت: «ضمن مقاوم‌سازی اقتصاد در برابر تهدیدهای نظام سلطه»، اگر به‌معنای این است که تنها در

دانسته که به مقاوم‌سازی فعالانه اقتصاد توجه دارد (سیف‌لو، ۱۳۹۳). اقتصاد مقاومتی اقتصادی بسته، درونگرا، انفعالی، ریاضتی و کوتاه‌مدت نیست؛ بلکه راهبردی کلان و بلندمدت است که اقتصاد کشور بر آن تکیه می‌کند (همان، ص ۱۷۱). تعریف مذکور به عناصر مؤثر اقتصاد مقاومتی از جمله ثبات و امنیت اقتصادی، توجه به ظرفیت و توان داخلی و تعاملات بین‌المللی، رشد و شکوفایی در شرایط مختلف اقتصادی اعم از بحران و غیربحران اشاره نداشتند است. در ضمن درونگرا بودن را منکر شده که از مؤلفه‌های اصلی اقتصاد مقاومتی است.

مقاله «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)»، با استناد به بیانات رهبر معظم انقلاب در صدد ارائه تفسیری روشن از اقتصاد مقاومتی است. از نگاه ایشان اقتصاد مقاومتی موردنظر مقام معظم رهبری، شکل خاصی از نظام اقتصادی اسلام است که در وضعیت حمله همه‌جانبه اقتصادی دشمن که کیان نظام اسلامی مورد تهدید قرار می‌گیرد، پدید می‌آید. در این موقعیت، نظام اقتصادی اسلام، اولویت‌بندی هدف‌ها را تغییر داده و به‌دنبال آن در اصول راهبری و سیاست‌های کلان، حاکمیت روحیه جهادی بر رفتارهای اقتصادی دولت و مردم را طراحی می‌کند که تهدید را تبدیل به فرصت کرده و موجب رشد جهشی می‌گردد (میرمعزی، ۱۳۹۱). این تبیین از اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد که رویکرد مناسب، توجه به فرمایشات مقام معظم رهبری است و تداعی‌گر این نکته است که چنین اقتصادی به اقتصاد اسلامی اختصاص دارد و از طرف دیگر اقتصاد مقاومتی را به وضعیت خاص تهدید و فشار اقتصادی دشمن محدود می‌کند (توکلی و ایزانلو، ۱۳۹۵).

در کتاب *حاکمیت اقتصادی* در مقاله‌ای با عنوان «اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک اندیشه اسلامی» اقتصاد مقاومتی را به‌عنوان یک اندیشه اسلامی دانسته که ناظر به تجزیه و تحلیل آسیب‌پذیری‌های اقتصاد و ترفندهای ایمن‌ساز در رویکرد اسلامی است. به بیان دیگر متضمن آسیب‌شناسی اقتصادی در چارچوب اندیشه اقتصاد اسلامی با توجه به شرایط کشور و ارائه راه‌حل مبتنی بر آن است. از این‌رو، اقتصاد مقاومتی بر پایه دو مؤلفه تشخیص آسیب‌پذیری‌های نظام اقتصادی و ارائه راهبردهای ایمن‌ساز در چارچوب اندیشه اسلامی استوار است. در این میان تشخیص نقاط آسیب‌پذیر در نظام اقتصادی از جهت رتبی مقدم بر درمان مشکل است (توکلی، ۱۳۹۶، ص ۴۵؛ توکلی و ایزانلو، ۱۳۹۵). این تبیین از

زمان تهدید دشمن اقتصاد مقاومتی معنا پیدا می‌کند، ناقص است؛ ولی اگر به معنای این است که یکی از موارد ظهور مقاومت آن در برابر تهدیدهای دشمن است و مورد دیگر آن هم می‌تواند در ایام عدم تهدید باشد، اشکال وارد نیست.

۱. مفاهیم

۱-۱. انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران با شعار «نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی» به پیروزی رسید. ابرقدرت‌های شرق و غرب را نفی، و اسلام را رقیبی جدی برای سوسیالیسم و کاپیتالیسم مطرح کرد. این انقلاب، هراسی بنیادین بر دل غرب انداخت و زنگ خطر را برای آنان به صدا درآورد (برزگر، ۱۳۸۸).

انقلاب اسلامی ایران پس از مبارزات طولانی و مستمر در سایه رهبری‌های خردمندان امام خمینی^ع به پیروزی رسید و با رأی قاطع مردم مسلمان ایران نظام جمهوری اسلامی تأسیس گردید. پس از پیروزی انقلاب، توسط جمعی از مجتهدان، اسلام‌شناسان و نخبگان امت، قانون اساسی بر محور آیات قرآنی و احکام نورانی اسلام تدوین یافت که به اعتراف کارشناسان و حقوقدانان از مترقی‌ترین قوانین اساسی دنیا محسوب می‌گردد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ص ۱۹).

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، دشمنان توطئه‌های متعددی را تدارک دیدند تا این انقلاب را شکست دهند و آن را از بین ببرند. امروزه آمریکا و استعمارگران غربی، پس از حذف کمونیسم و به زانو درآوردن شوروی سابق، تنها خطر مهم و جدی برای خود را اسلام می‌دانند (مصباح یزدی، ۱۳۹۰، ص ۱۶۱).

انقلاب اسلامی به علل مختلف علمی، سیاسی و بین‌المللی حساسیت پژوهشگران و محققان را برانگیخته، به صورتی که تاکنون صدها کتاب و مقاله علمی از دیدگاه‌های مختلف در باب انقلاب اسلامی توسط پژوهشگران نوشته شده است (پناهی، ۱۳۸۵).

انقلاب اسلامی ایران با داشتن جذابیت در شعارها، اهداف، روش‌ها، محتوا پدیده‌ای اثرگذار در دنیا بوده است. از سویی بر علاقه‌مندان و شیفتگان انقلاب و از سوی دیگر، بر دشمنان این انقلاب تردیدی نمانده که پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و سقوط رژیم ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی در سال ۱۳۵۷ (۱۹۷۹) نقطه عطف مهمی، نه تنها در تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی ایران، بلکه جهان

اسلام و حتی جهان بشریت بوده است (محمدی، ۱۳۸۳). پیروزی شگفت‌انگیز نهضت امام خمینی^ع تاکنون موضوع مطالعات و تحقیقات پرشماری بوده است، و تحلیلگران سیاسی و اندیشمندان علوم اجتماعی داخل و خارج کشور، این پدیده شگرف را از منظرهای گوناگونی بررسی کرده‌اند؛ اما همچنین می‌توان عوامل پیروزی این نهضت را با نگاهی معرفت‌شناسانه کاوید. رهبر و مردم ایران، مبارزه خود را با هدف برپایی احکام دین خدا و گسترش فرهنگ دین آغاز کردند و در این راه مقدس، با بذل جان و مال و آبروی خویش، پایمردی خود را در «اسلام‌خواهی» شان ثابت کردند، و پس از گذشتن از خون‌های سخت امتحان الهی شایسته دریافت نعمت بزرگ پیروزی شدند (مصباح یزدی، ۱۳۸۹، ص ۶۵).

شعارهای جهانی این انقلاب دینی هرگز بی‌مصرف و بی‌فایده نیست؛ زیرا فطرت بشر در همه عصرها با آن سرشته است. آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ‌یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند. جمهوری اسلامی از نظریه نظام انقلابی دفاع کرده و به مرزبندی‌های خود با رقیبان و دشمنان به شدت حساس است. با خطوط اصلی خود هرگز بی‌مبالاتی نمی‌کند و برایش مهم است که چرا بماند و چگونه بماند. انقلاب اسلامی مایه سربلندی ایران و ایرانی است. این حرکت از نقطه صفر آغاز شد و با مدیریت جهادی و اعتقاد به اصل «ما می‌توانیم»؛ عامل عزت و پیشرفت ایران در همه عرصه‌ها گشت. به ثبات، امنیت و حفظ تمامیت ارضی ایران حساس بوده و موتور پیشران کشور در عرصه علم و فناوری و ایجاد زیرساخت‌های حیاتی و اقتصادی و عمرانی شد که تا اکنون ثمرات بالنده آن روزبه‌روز فراگیرتر می‌شود. مشارکت مردمی و مسابقه خدمت‌رسانی را به اوج رسانیده و بینش سیاسی آحاد مردم را ارتقاء داده و کفه عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور را سنگین کرد (بیانیه گام دوم انقلاب).

۱-۳. گام دوم انقلاب اسلامی

در تبیین گام دوم انقلاب از بیانیه مذکور استفاده می‌شود که:

هرگونه تأثیرپذیری از تعالیم وحیانی به‌عنوان معیاری برای تقید علم اقتصاد به پسوند اسلامی است (هادوی‌نیا، ۱۳۸۷، ص ۵۱). تفاوت اساسی اقتصاد اسلامی با سایر مکاتب اقتصادی در این است که اقتصاد اسلامی بر وحی مبتنی است؛ درحالی‌که نظریه‌پردازان اقتصاد سرمایه‌داری حول محورهای مطلوبیت، سود و رفاه می‌چرخند و با سرچشمه زلال وحی ارتباطی ندارند. در اقتصاد سرمایه‌داری سود و مطلوبیت بر مبنای اصالت ماده معنای محدودی دارند؛ انسان نیز محدود و بریده از مبدأ و جدای از معاد است (رجایی و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۹).

۱-۴. اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی الگوی اقتصادی است که دارای ساختار مقاوم، بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی است و اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق می‌سازد، حتی در شرایط فشار هم رشد و شکوفایی خود را دارد و آسیب‌پذیری را کاهش می‌دهد. این یک تدبیر بلندمدت برای اقتصاد کشور است. در همه شرایط در برابر تهدیدها و تکانه‌های داخلی و خارجی اقتصادی مقاوم بوده و از توان تقویت اقتصاد و تحقق پیشرفت جهشی اقتصادی و بهبود مشکلات کلان اقتصادی نیز برخوردار است. این نوع اقتصاد دارای رویکردی مردم‌بنیاد، عدالت‌محور، دانش‌بنیان، فرصت‌ساز، مولد، جهادی و انعطاف‌پذیر است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).

۲. چالش‌ها و آسیب‌های اقتصادی منعکس‌شده در بیانیه گام دوم

مقام معظم رهبری برخی از آسیب‌ها و چالش‌های بیرونی و درونی اقتصادی کشور را چنین بیان کرده‌اند:

چالش بیرونی، تحریم و وسوسه‌های دشمن است و چالش درونی عبارت از عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی است. مهم‌ترین عیوب، وابستگی اقتصاد به نفت، دولتی بودن بخش‌هایی از اقتصاد که در حیطه وظایف دولت نیست، نگاه به خارج و نه به توان و ظرفیت داخلی، استفاده اندک از ظرفیت نیروی انسانی کشور، بودجه‌بندی معیوب و نامتوازن، و سرانجام عدم ثبات سیاست‌های اجرائی اقتصاد و عدم

انقلاب اسلامی ایران به دومین مرحله خودسازی و تمدن‌سازی وارد شده و بدون خیانت به آرمان‌هایش، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و به فرایند بزرگ و جهانی چهل سال دوم می‌اندیشد. چند سرفصل اساسی در گام دوم انقلاب عبارتند از: علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی (همان).

در مباحث اقتصادی بیانیه گام دوم انقلاب آمده است:

اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است... انقلاب اسلامی راه نجات از اقتصاد ضعیف و وابسته و فاسد دوران طاغوت را به ما نشان داد؛ ولی عملکردهای ضعیف، اقتصاد کشور را از بیرون و درون، دچار چالش ساخته است (همان).

۱-۳. اقتصاد اسلامی

نظام اقتصاد اسلامی از جهان‌بینی، مکتب و علم اقتصاد اسلامی تشکیل شده است. مقصود از مکتب، مجموعه‌ای هماهنگ از تبیین دستوری روابط اقتصاد اسلامی است، و مقصود از علم اقتصاد اسلامی تبیین توصیفی قوانین حاکم بر روابط اقتصادی جامعه اسلامی است؛ جامعه‌ای که بر مبنای نظام اسلامی شکل گرفته باشد (اراکی، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۳۹). مقصود از جهان‌بینی، آن دسته از دیدگاه‌ها و بینش‌های اسلامی است که واقعیتی از واقعیت‌های هستی، اجتماعی یا حقوقی را بیان می‌دارد. عقیده به ارتباط هستی با خدا، مقدمه بودن دنیا نسبت به آخرت، اعتقاد به اینکه مالکیت حق مطلق نیست؛ بلکه امانتداری و جانشینی خداوند نسبت به اموال است (پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، ص ۲۵).

نظام حاکم بر جهان‌بینی اسلامی، نظام توحیدی است. خدای متعال منشأ و علت جهان هستی بوده و کمال و خیر محض است. حکمت الهی اقتضا دارد که هر قدر امکان دارد مخلوقات بیشتری از کمالات بیشتری برخوردار باشند. عالم هستی نظام احسن است (یوسفی، ۱۳۹۴، ص ۱۸۵). علم اقتصاد اسلامی یکی از شاخه‌های معارف اسلامی است.

۳-۲. بلندمدت بودن الگوی اقتصادی

گام دوم انقلاب در چهل سالگی انقلاب مطرح شد. چهل سال نخست را گام اول و چهل سال دوم را گام دوم نامیدند. نام‌گذاری هر سال توسط مقام معظم رهبری یا برنامه‌های توسعه که در بازده زمانی پنج ساله بیان شد، افق این انقلاب را بیشتر و بیشتر توسعه داد. در زمانی سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور مطرح شد؛ با نام‌گذاری گام اول و دوم، افق چهل سالگی انقلاب طراحی گشت که خود نوید گام‌های سوم، چهارم و گام‌های بعد از آن را دارد. الگوی اقتصادی گام دوم انقلاب لازم است این قابلیت را داشته و به‌صورت بلندمدت ترسیم شده باشد، تا توان مقابله با چالش‌ها را داشته و راه‌حل‌های مناسب را پیشنهاد دهد.

۴. مبارزه با چالش بیرونی؛ تحریم و چالش درونی؛ عیوب ساختاری

در بیانیه گام دوم انقلاب به مبارزه با دو چالش اشاره شده است، یکی چالش بیرونی و دیگری چالش درونی. تحریم و وسوسه‌های دشمن به‌عنوان چالش بیرونی و عیوب ساختاری و ضعف‌های مدیریتی به‌عنوان چالش درونی عمل کرده‌اند و اقتصاد ضعیفی از کشور را به نمایش گذاشته‌اند. اثرگذاری چالش بیرونی در حالت اصلاح مشکل درونی، کم‌اثر و حتی بی‌اثر خواهد شد (همان).

۴-۱. الگویی بومی

مقام معظم رهبری جهت حل مشکلات اقتصادی کشور به اقتضانات و ظرفیت‌های داخلی توجه داشته و همواره به‌دنبال معرفی الگوی بومی در این راستا هستند:

جوانان عزیز در سراسر کشور بدانند که همه راه‌حل‌ها در داخل کشور است. اینکه کسی گمان کند که مشکلات اقتصادی صرفاً ناشی از تحریم است و علت تحریم هم مقاومت ضداستکباری و تسلیم نشدن در برابر دشمن است؛ پس راه‌حل، زانو زدن در برابر دشمن و بوسه‌زدن بر پنجه گرگ است، خطایی نابخشودنی است. این تحلیل سراپا غلط، هرچند گاه از زبان و قلم برخی غفلت‌زدگان داخلی صادر می‌شود؛ اما منشأ آن، کانون‌های فکر و توطئه خارجی است که با صد زبان به تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران و افکار عمومی داخلی القا می‌شود (همان).

رعایت اولویت‌ها و وجود هزینه‌های زائد و حتی مسرفانه در بخش‌هایی از دستگاه‌های حکومتی است. نتیجه اینها مشکلات زندگی مردم از قبیل بیکاری جوان‌ها، فقر درآمدی در طبقه ضعیف و امثال آن است (بیانیه گام دوم انقلاب).

۳. مؤلفه‌های اقتصادی در بیانیه گام دوم انقلاب

مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب را می‌توان در مباحث اقتصادی بیانیه مقام معظم رهبری مشاهده کرد. ایشان اقتصاد را یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده دانسته و بیان داشتند: «اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است... اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست؛ اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید (همان).

مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب را می‌توان در توجهاتی که مقام معظم رهبری نسبت به مباحث اقتصادی چهل سال اول انقلاب داشته‌اند و تأکیدی که در مطالبات اقتصادی گام دوم انقلاب داشته‌اند، یافت. از این‌رو، مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب در عناوین ذیل خلاصه می‌گردد:

۳-۱. مقاومت

گام دوم انقلاب ادامه‌دهنده گام نخست است و در همان راستا حرکت می‌کند. اهداف عالیه خویش را صیانت کرده و از ارزش‌های خود عدول نمی‌کند. گام دوم انقلاب راه پایداری و مقاومت را با تجربیات گذشته طی خواهد کرد و بر مقاومت خویش اصرار دارد.

جمهوری اسلامی، متحجر و در برابر پدیده‌ها و موقعیت‌های نو به نو، فاقد احساس و ادراک نیست؛ اما به اصول خود به‌شدت پایبند و به مرزبندی‌های خود با رقیبان و دشمنان به‌شدت حساس است. با خطوط اصلی خود هرگز بی‌مبالاتی نمی‌کند و برایش مهم است که چرا بماند و چگونه بماند. بی‌شک فاصله میان بایدها و واقعیت‌ها، همواره وجدان‌های آرمان‌خواه را عذاب داده و می‌دهد. اما این، فاصله‌ای طی‌شدنی است و در چهل سال گذشته در مواردی بارها طی شده است و بی‌شک در آینده با حضور نسل جوان مؤمن و دانا و پُرانگیزه با قدرت بیشتر طی خواهد شد (همان).

۴-۲. ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی و عمرانی

یکی از ضروریات اقتصادی گام دوم انقلاب ایجاد بستر اقتصادی و عمرانی است:

انقلاب موتور پیشران کشور در ایجاد زیرساخت‌های حیاتی، اقتصادی و عمرانی شد که تا اکنون ثمرات بالنده آن روزبه‌روز فراگیرتر می‌شود. هزاران شرکت دانش‌بنیان، هزاران طرح زیرساختی و ضروری برای کشور در حوزه‌های عمران و حمل‌ونقل و صنعت و نیرو و معدن و سلامت و کشاورزی و آب و غیره، میلیون‌ها تحصیل‌کرده دانشگاهی یا در حال تحصیل، هزاران واحد دانشگاهی در سراسر کشور، ده‌ها طرح بزرگ، از قبیل پروژه سوخت هسته‌ای، سلول‌های بنیادی، فناوری نانو، زیست‌فناوری و غیره با رتبه‌های نخستین در کل جهان، شصت برابر شدن صادرات غیرنفتی، نزدیک به ده برابر شدن واحدهای صنعتی، ده‌ها برابر شدن صنایع از نظر کیفی، تبدیل صنعت موتاتژ به فناوری بومی، محصول آن روحیه و آن حضور و آن احساس جمعی است که انقلاب برای کشور به ارمغان آورد (همان).

۴-۳. عدالت در تقسیم امکانات عمومی کشور

عدالت موردنظر در حکومت الهی بسی فراتر از عدالت موجود در کشور است؛ اما انقلاب اسلامی در توان خود برخلاف تبلیغات منفی دشمن داخلی و خارجی موفق بوده است:

جمهوری اسلامی در شمار موفق‌ترین حاکمیت‌های جهان در جابه‌جایی خدمت و ثروت از مرکز به همه‌جای کشور و از مناطق مرفه‌نشین شهرها به مناطق پایین‌دست آن بوده است. آمار بزرگ راه‌سازی و خانه‌سازی و ایجاد مراکز صنعتی و اصلاح امور کشاورزی و رساندن برق و آب و مراکز درمانی و واحدهای دانشگاهی و سد و نیروگاه و امثال آن به دورترین مناطق کشور، است. بی‌شک این همه، نه در تبلیغات نارسای مسئولان انعکاس یافته و نه زبان بدخواهان خارجی و داخلی به آن اعتراف کرده است؛ ولی هست و هسته‌ای برای مدیران جهادی و با‌اخلاص نزد خدا و خلق است. البته عدالت موردانتظار در جمهوری اسلامی که مایل است پیرو حکومت علوی شناخته شود، بسی برتر از اینهاست و چشم امید برای اجرای آن به شما جوان‌هاست که در ادامه بدان خواهیم پرداخت (همان).

۴-۴. حضور فعال جوانان به‌عنوان محور تحقق نظام

پیشرفته اسلامی

جوانی خوداندیشی، توان، ظرفیت و امید را به دنبال دارد و در گام دوم انقلاب، مسئولیت بزرگی بر شانه‌های نیروی جوان در راستای نظام پیشرفته اسلامی نهاده شده است:

مدیران جوان، کارگزاران جوان، اندیشمندان جوان، فعالان جوان، در همه میدان‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی و بین‌المللی و نیز در عرصه‌های دین و اخلاق و معنویت و عدالت، باید شانه‌های خود را به زیر بار مسئولیت دهند، از تجربه‌ها و عبرت‌های گذشته بهره‌گیرند، نگاه انقلابی و روحیه انقلابی و عمل جهادی را به کار بندند و ایران عزیز را الگوی کامل نظام پیشرفته اسلامی بسازند. نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی؛ مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور است (همان).

۴-۵. بهره‌مندی از فهرست طولانی فرصت‌های مادی

کشور

از جمله نعمت‌ها و امکانات الهی که بستر را جهت فعالیت اقتصادی بیشتر مهیا می‌سازد، وجود فرصت‌های طبیعی و نیروی انسانی است؛ مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

بجز اینها، فرصت‌های مادی کشور نیز فهرستی طولانی را تشکیل می‌دهد که مدیران کارآمد و پیرانگیزه و خردمند می‌توانند با فعال کردن و بهره‌گیری از آن، درآمدهای ملی را با جهشی نمایان افزایش داده و کشور را ثروتمند و بی‌نیاز و به معنی واقعی دارای اعتمادبه‌نفس کنند و مشکلات کنونی را برطرف نمایند. ایران با دارا بودن یک درصد جمعیت جهان، دارای ۷ درصد ذخایر معدنی جهان است؛ منابع عظیم زیرزمینی، موقعیت استثنائی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب، بازار بزرگ ملی، بازار بزرگ منطقه‌ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت، سواحل دریایی طولانی، حاصلخیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی، اقتصاد بزرگ و متنوع، بخش‌هایی از ظرفیت‌های کشور است؛ بسیاری از ظرفیت‌ها دست‌نخورده مانده است. گفته شده است که ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده‌نشده طبیعی و انسانی در رتبه

و مستمر است؛ زیرا نظام در معرض فشار و تحریم نظام استکبار جهانی است و اقتصاد مقاومتی راهبردی بلندمدت برای مقابله با شوک‌های اقتصادی به‌شمار می‌رود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰). مقاومت اقتصادی به علت وجود دلایل پیش‌رو ناکارآمد است: انفعالی بودن و رویکرد کنشی - واکنشی یا به تعبیر بهتر دفاعی به تحریم‌های اتخاذ شده، امکان تضعیف تدریجی اقتصاد ملی، تحمیل هزینه‌های زیاد بر کشور (تراب‌زاده جهرمی و دیگران، ۱۳۹۲).

۵-۲. اقتصاد ریاضتی

اقتصاد ریاضتی را می‌توان حالتی از اقتصاد دانست که «دولت‌ها برای کاهش هزینه‌ها و رفع کسری بودجه به کاهش و یا حذف ارائه برخی خدمات و مزایای عمومی دست می‌زنند. این طرح که به منظور مقابله با کسری بودجه توسط برخی دولت‌ها انجام می‌شود گاهی اوقات به افزایش میزان مالیات و افزایش دریافت وام‌ها و کمک‌های مالی خارجی می‌انجامد» (فشاری و پورغفار، ۱۳۹۳). اقتصاد ریاضتی امری کوتاه‌مدت، انفعالی، بخشی و مربوط به شرایط بحرانی جامعه است. این حالت به‌مثابه بن‌بست اقتصادی و بحران مالی به جهت ناکارآمدی طراحی‌های اقتصادی است. اقتصاد ریاضتی سرنوشت محتوم آن اقتصادی است که نتوانسته باشد سازوکار لازم را برای روبه‌رو شدن با چالش‌ها فراهم آورد (کریم و امیری، ۱۳۹۶).

۵-۳. تاب‌آوری اقتصادی

تاب‌آوری اقتصادی عبارت است از آنکه اقتصاد در برابر تکانه‌های خارجی و خطرناک خود را بازیابی نماید و در برابر تأثیرات آن مقاومت کند (مالک، ۱۳۹۵، ص ۲۷). در واقع تاب‌آوری ظرفیت نظام اقتصادی در مواجهه با تغییرات و تحولات منفی است که می‌تواند آنها را پیش‌بینی کرده، قابلیت لازم جهت استفاده از جنبه‌های مثبت آنها را داشته و یا بتواند ایجاد کند و از طرفی راهبردهایی خلق کند که حداکثر بهره‌مندی از تغییرات را ببرد. این قابلیت خواهد توانست در صورت مواجهه با شوک‌های منفی از عهده تحمل برآید. لازم نیست اقتصادی که تاب‌آور است، بتواند دقیقاً کارکردهای قبلی خود را مشابه آنچه قبلاً انجام می‌داده داشته باشد؛ بلکه ممکن است بر اثر تغییرات ایجادشده کارکردهای جدیدی برای خود فراهم آورد و از این رهگذر، کارآمدی بالاتری نیز به دست آورد. مهم این است که

اول جهان است. بی‌شک شما جوانان مؤمن و پرتلاش خواهید توانست این عیب بزرگ را برطرف کنید. دهه دوم چشم‌انداز، باید زمان تمرکز بر بهره‌برداری از دستاوردهای گذشته و نیز ظرفیت‌های استفاده‌نشده باشد و پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و اقتصاد ملی ارتقا یابد (بیانیه گام دوم انقلاب).

۴-۶. عدالت و مبارزه با فساد

مشروعیت انقلاب اسلامی در گرو پابندی به عدالت‌خواهی و مبارزه با فساد است. فساد، مشروعیت را لکه‌دار کرده و عدالت را تاریک؛ از این‌رو، در مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب بر آن تأکید شده است: «عدالت و مبارزه با فساد لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی، اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آنهاست؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنایی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌هاست (همان).

۵. الگوهای نزدیک به مؤلفه اقتصادی گام دوم انقلاب اسلامی

۵-۱. مقاومت اقتصادی

مقاومت اقتصادی به‌معنای ایستادگی یک ملت در برابر فشارهای اقتصادی و تحمل کمبودها و محدودیت‌ها در یک دوره خاص است. گرایش تدافعی که بالابردن قدرت دفاعی کشور را در اولویت‌های خود قرار می‌دهد (مالک، ۱۳۹۵، ص ۲۳).

مثال‌هایی از مقاومت اقتصادی در تاریخ معاصر جهان:

۱. غزه در سال ۲۰۰۶؛ راهکار: کشت گسترده محصولات کشاورزی در زمین‌های دولتی؛
۲. برزیل در سال‌های اخیر؛ راهکار: تنوع در سبد کالاهای صادراتی؛
۳. ژاپن پس از جنگ جهانی دوم؛ راهکار: تقویت روحیه مقاومت، انضباط، تکیه بر توان داخلی، ایجاد نظام مدیریت و تصمیم‌گیری عالی (همان، ص ۳۰).

در معیارهای مطرح‌شده بر مقاومت در برابر ریسک‌های موقت و ناگهانی بیرونی تأکید شده و این در صورتی است که فرض ضمنی در اقتصاد مقاومتی این است که شوک‌ها و تکانه‌های اقتصادی پیش‌رو دائمی

اقتصادی بوده و با توجه به ظرفیت و توان داخلی و تعاملات بین‌المللی، به رشد و شکوفایی در شرایط مختلف اقتصادی اعم از بحران و غیربحران برسد. الگوی اقتصادی که ضمن مقاوم‌سازی اقتصاد، با توجه به ظرفیت و توان خود، به رشد و شکوفایی در شرایط مختلف اقتصادی برسد. این نوع اقتصاد مردم‌بنیاد، عدالت‌محور، دانش‌بنیان، با رویکرد جهادی، پیش‌رو، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، برون‌گرا، انعطاف‌پذیر است.

۶-۲. اقتصاد مقاومتی و ریاضت اقتصادی

مقام معظم رهبری در این باره تأکید کردند: «برخی از مردم اقتصاد مقاومتی و ریاضت اقتصادی را یکی می‌دانند و یا تصور می‌کنند اقتصاد ریاضتی یکی از شاخه‌های اقتصاد مقاومتی است؛ درحالی‌که این دو اصطلاح کاملاً متفاوت هستند. اقتصاد مقاومتی به معنای ریاضت اقتصادی نیست» (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۶/۶).

۶-۳. اقتصاد مقاومتی و مقاومت اقتصادی

مقام معظم رهبری در این باره بیان داشتند: دشمنان اسلام در صدر اسلام به ذهن‌شان خطور کرد که با شعب ابی‌طالب و محاصره اقتصادی، مسلمانان را از پای درآورند؛ اما نتوانستند. دشمنان گمان می‌کنند وضعیت کشور مانند شرایط شعب ابی‌طالب است؛ اما این گونه نیست، بلکه کشور در شرایط بدر و خیر است. ملت ایران نشانه‌های پیروزی را با چشمان خود دیده به آنها نزدیک شده و با سرفرازی به بسیاری از مراحل پیروزی دست یافته است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۰/۱۰/۱۹).

۷. مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در گام دوم انقلاب

۷-۱. مقاومت

یکی از مؤلفه‌های مهم اقتصاد مقاومتی وجود محور اساسی مقاومت و در عین حال جهش اقتصادی است. این موضوع برخلاف رویه اقتصاد متعارف است که رویکرد آن انطباق (پذیرش) و تغییر رویکرد کلی اقتصاد و مقاومت یا تحمل شرایط بعد از اعمال فشارهای خارجی است (شعبانی و تخی، ۱۳۹۳).

الگوی مقاومتی چتر مفهومی کلانی است که در حوزه اقتصاد

اقتصاد تاب‌آور توان مدیریت تغییرات مثبت و منفی را دارد و می‌تواند از آنها در جهت اهداف خود استفاده کند (سیفلو، ۱۳۹۳).

یک منطقه یا اجتماع تاب‌آور قادر است تهدیدها را پیش‌بینی کند، با اقدامات پیش‌گیرانه تأثیر این تهدیدات را کاهش داده و به آنها پاسخ مناسب دهد و بعد از آن، خود را بازیابی کند. تاب‌آوری یک منطقه در ابتدا توسط بزرگی و شدت تهدیدات و ظرفیت مواجهه با آنها طبق آسیب‌پذیری ذاتی‌شان و منابع در دسترس‌شان تعیین می‌گردد (پیغامی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۵۲).

۶. اقتصاد مقاومتی الگوی اقتصادی گام دوم انقلاب

۶-۱. اقتصاد مقاومتی راه‌حل مشکلات

مقام معظم رهبری سیاست‌های اقتصاد مقاومتی را راه‌حل برون‌رفت از مشکلات می‌داند:

«راه‌حل این مشکلات، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است که باید برنامه‌های اجرایی برای همه بخش‌های آن تهیه و با قدرت و نشاط کاری و احساس مسئولیت، در دولت‌ها پیگیری و اقدام شود. درون‌زایی اقتصاد کشور، مولد شدن و دانش‌بنیان شدن آن، مردمی کردن اقتصاد و تصدی‌گری نکردن دولت، برون‌گرایی با استفاده از ظرفیت‌هایی که قبلاً به آن اشاره شد، بخش‌های مهم این راه‌حل‌هاست. همه راه‌حل‌ها در داخل کشور است (بیانیه گام دوم انقلاب).

اقتصاد مقاومتی الگوی اقتصادی متناسب با گام دوم انقلاب است که در میان الگوهای نزدیک به مؤلفه‌های اقتصادی گام دوم انقلاب مورد توجه بوده و می‌تواند این نقش را به خوبی ایفا نماید. اقتصاد مقاومتی الگویی برگرفته از نظام اقتصاد اسلامی است؛ اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران متناسب با اقتضائات اسلامی و ایرانی مطرح شده است؛ اما این امر بدین معنا نیست که تنها در محدوده اقتصاد اسلامی معنا پیدا می‌کند. اقتصاد مقاومتی یک اندیشه تجربیه‌شده در دنیاست و فقط اختصاص به ما ندارد. رهبر معظم انقلاب دلیل پیشرفت‌های علمی و صنعتی آمریکا در ۱۵۰ سال گذشته را، به‌کارگیری اقتصاد مقاومتی دانستند (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۵/۱۰/۱۳).

اقتصاد مقاومتی الگوی اقتصادی است که به‌گونه‌ای مقاوم‌سازی شده تا ضمن آسیب‌شناسی و ایمن‌سازی، دارای ثبات و امنیت

۹۵؛ خداوند کسانی را که با مال و جان خود قیام کنند را فضیلت برتری داده است. در اقتصاد مقاومتی لازم است جهاد اقتصادی صورت گیرد. تا این مسئله در اقتصاد مقاومتی نهادینه نگردد، نمی‌توان شاهد تقویت بنیه‌های اقتصادی و حرکت رو به رشد آن بود (جمالی و جابری، ۱۳۹۴).

۷-۴. مولد

یکی از مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی مولد بودن آن است. در چند دهه اخیر شکل‌گیری ساختار تصمیم‌گیری اقتصادی دولتی وابسته به منابع نفت و گاز، مشکلات زیادی را از جمله بودجه‌ریزی دولتی متمرکز وابسته به نفت و همچنین تقویت ساختار تولیدی متکی بر نهاده وارداتی (تولید مونتاژ) به‌بار آورده است. وجود گسترده شرکت‌های دولتی با وجود ناکارآمدی و زیان‌ده بودن، بخش زیادی از منابع کشور را به هدر می‌دهد. ساماندهی ساختار تولید براساس ارزش افزوده طیب می‌تواند در این بخش گره‌گشا باشد. ارزش افزوده طیب ناظر به ارزش خالص ایجاد شده در تولید ناخالص داخلی پس از کسر تمامی هزینه‌های آشکار و پنهان اعم از هزینه‌های محیط زیست، اجتماعی و اخلاقی است (توکلی، ۱۳۹۶، ص ۱۵۶).

از سوی دیگر، وجود انعطاف در ساختار تولید می‌تواند اقتصاد ایران را در مقابل تکانه‌های خارجی مقاوم سازد. برای نمونه، یکی از نمونه‌های مقاومت‌سازی در ساختار تولید استفاده از ظرفیت پتروشیمی‌ها جهت تولید بنزین در مواقع نیاز است. جمهوری اسلامی ایران توانست با این ترفند، فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم بنزین را بکاهد (همان، ص ۱۵۸).

۷-۵. درون‌زا و برون‌گرا

الگوی اقتصاد مقاومتی باید براساس ظرفیت‌های انسانی و اقتصادی موجود کشور طراحی، اجرا و پایش گردد. جریان راهبری اقتصاد مقاومتی باید ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه انسانی و اقتصادی جمهوری اسلامی ایران را شناسایی نماید. ظرفیت‌ها را بالفعل ساخته و در جهت تحقق هدف‌های اقتصاد مقاومتی ارتقا دهد. همچنین ظرفیت‌های بالقوه انسانی و اقتصادی را احیا کند و رشد اقتصاد مقاومتی را با تکیه بر ظرفیت‌های داخلی بیشتر نماید. همچنین باید با دنیای خارج از مرزها تعامل داشته باشد؛ تعاملی سازنده که منتهی به رشد و ارتقای اقتصاد داخلی گردد، این امر یک ضرورت است (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۳۳).

به اقتصاد مقاومتی، در حوزه فرهنگ به فرهنگ مقاومتی، در سیاست خارجی به دیپلماسی مقاومتی و... می‌انجامد. مقاومت راهبرد مهمی است که اقتصاد مقاومتی به‌دنبال تحقق آن است. در این رویه به‌دست آوردن ثروت و درآمد ملی از مسیرهایی صورت می‌گیرد که قدرت چانه‌زنی کشور در مسائل بین‌المللی تقویت گردد نه آنکه کشور در شرایط فشارها و تحریم‌ها مجبور به عقب‌نشینی از آرمان‌های خود گردد (تراب‌زاده جهرمی و دیگران، ۱۳۹۲).

در قرآن کریم به مقاومت در مقابل مشکلات توصیه شده است: «وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ» (شوری: ۱۵). در تفسیر آمده است که این آیه اشاره به مرحله عالی استقامت دارد و اینکه در استقامت لازم است کمیت، کیفیت، مدت و خصوصیات همه منطبق بر دستور و برنامه الهی باشد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۶۶، ج ۲۰، ص ۳۸۶).

۷-۲. دانش‌بنیان

فعالیت اقتصادی باید بر پایه علم و دانش صورت گیرد. این موضوع ممکن است با دو نوع رویکرد اتفاق افتد؛ الف) نهادینه شدن دانش در بدنه اقتصاد؛ در این رویکرد همه بخش‌های اقتصادی باید از جهات تخصصی، اخلاقی و اجتماعی و حق و تکلیفی دائم در حال ارتقای علمی باشند. ب) ایجاد شرکت‌های دانش‌بنیان و استفاده از نتایج علمی آنان در فرایند اقتصادی برای پیشرفت اقتصادی. این رویکرد ممکن است با سفارش بنگاه‌های اقتصادی به شرکت‌های دانش بنیان صورت گیرد یا خود بنگاه‌های اقتصادی، شرکت‌های دانش بنیان جهت نیاز و پیشرفت اقتصاد ایجاد کنند. هر دو رویکرد در اقتصاد مقاومتی باید مورد توجه قرار گیرد که مکمل یکدیگر نیز هستند (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۳۱).

۷-۳. الگوی جهادی

جهاد در عرصه اقتصادی به این معناست که لازم است فعالیت‌های اقتصادی همراه با تلاش و کوشش بسیار، همراه بذل جان، مال و توان و بهره‌گیری از روش‌ها و ابزارهای مناسب با صرف کمترین هزینه و بیشترین بازدهی در تولید، توزیع و مصرف صورت گیرد. در مقوله جهاد اقتصادی باید توجه داشت نوعی تلاش مقدس است که برگرفته از روحیه فرهنگ اسلامی است (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۰/۱/۱۸).

«فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً» (نساء:

۷-۶. بلندمدت

مقام معظم رهبری تصریح دارند که با اراده، سرمایه و حضور همه مردم اقتصاد مقاومتی تحقق می‌یابد. ایشان حضور مردم در حل معضلات و مشکلات را مهم می‌دانند و تأکید دارند که ساختار و مدل‌های حضور مردم در عرصه اقتصادی باید براساس مبانی و معارف اسلامی طراحی گردد تا مردم در چارچوب آن ساختارها و مدل‌ها بتوانند نقش ایفا کنند (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۲۵).

اقتصاد مقاومتی الگوی بومی و علمی است که برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی است، متناسب با وضعیت امروز و فرداست (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰). این مربوط به وضع کنونی و شرایط کنونی کشور نیست، این یک تدبیر بلندمدت برای اقتصاد کشور است (همان). اقتصاد مقاومتی به معنای آمادگی روحی و عملی جهت مقاومت در برابر حملات اقتصادی دشمن و پاسخ دادن به آن در کوتاه مدت و حرکت به سمت طراحی الگوی اقتصاد اسلامی در چارچوب الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در دراز مدت است. اقتصاد مقاومتی یک چشم انداز بلندمدت است که پیش‌روی اقتصاد ایران قرار دارد؛ زیرا اقتصاد ایران در سایه تفکر جمهوری اسلامی ایران همیشه مورد تهاجم دشمن خواهد بود (ترابزاده جهرمی و دیگران، ۱۳۹۲).

۸. مرتبط با مسائل سیاسی، اجتماعی، حقوقی، فرهنگی و ارزشی

مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی موردنظر مقام معظم رهبری به ابعاد مختلفی از جمله مسائل سیاسی، اجتماعی، حقوقی، فرهنگی و ارزشی وابستگی دارد. این مؤلفه‌ها برخلاف مؤلفه‌های اقتصاد متعارف است که تنها به ابعاد اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی و اثباتی اقتصاد ارتباط دارد (شعبانی و تخیلی، ۱۳۹۳).

۷-۷. عدالت‌بنیان

۹. برای همه شرایط اقتصادی (تحریم یا عدم تحریم) مطرح کردن اقتصاد مقاومتی در شرایط فعلی به آن معنا که حرکتی مقطعی باشد و عکس‌العملی در مقابل تحریم‌ها و جنگ اقتصادی باشد، نیست. این سیاست‌ها، سیاست‌های بلندمدت است؛ هم برای امروز مفید بوده و هم برای دورانی که هیچ تحریمی هم نداشته باشیم قابل استفاده است. بنای اقتصادی کشور بر اساس این سیاست‌ها گذاشته می‌شود (بیانات رهبر معظم انقلاب، ۱۳۹۲).

اقتصاد مقاومتی مستخرج از نظام اقتصاد اسلام و متناسب با شرایط اقتصادی ایران باید موجب تحقق عدالت اقتصادی گردد. تحقق عدالت اقتصادی براساس موازین اسلامی در جامعه با دو مؤلفه مشخص می‌گردد: الف) مؤلفه درآمد و هزینه در حد کفاف برای همه مردم؛ ب) مؤلفه تساوی در بهره‌مندی از فرصت‌های اقتصادی؛ یعنی فرصت دستیابی به شغل، تسهیلات اقتصادی و غیره، فرصت‌های علمی، اطلاعاتی، بهداشتی، تغذیه و غیره. تا زمانی که شرایط بهره‌مندی مساوی از فرصت‌ها برای تمام مردم فراهم نباشد، نمی‌توان چشم انتظار بهره‌مندی عادلانه از فرصت‌ها برای تحقق عدالت اقتصادی بود. از سوی دیگر، آغاز حرکت جهت بهره‌مندی از فرصت‌ها نیز باید مساوی باشد، در آن صورت هر شخص با تلاش بیشتر و با خلاقیت و ابتکاری که از خود نشان می‌دهد می‌تواند امکانات بیشتری را کسب کند (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۲۷-۳۰).

نتیجه‌گیری

با مطالعهٔ چهار سال اول انقلاب و توجه به افق چهل سال دوم، یعنی گام دوم انقلاب؛ مؤلفه‌های اقتصادی این دوره مطرح و به تبیین و توضیح آن پرداخته شد. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مقاومت، بلندمدت بودن، مبارزه با چالش‌های درونی و بیرونی، بومی بودن، ایجاد زیرساخت اقتصادی و عمرانی، عدالت در تقسیم امکانات عمومی، حضور فعال جوانان در حوزه‌های اقتصادی انقلاب، بهره‌مندی از فهرست طولانی فرصت‌ها، عدالت اقتصادی و مبارزه با فساد. جهت پاسخ‌گویی به این مؤلفه‌ها، الگوهای اقتصادی نزدیک به این مؤلفه‌ها؛ مانند مقاومت اقتصادی، اقتصاد ریاضتی، تاب‌آوری اقتصادی و اقتصاد مقاومتی بررسی شد. اقتصاد مقاومتی به‌عنوان

۷-۸. مردمی بودن

یکی از مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی، مردمی بودن اقتصاد است؛ به این معنا که باید در اقتصاد بر مردم تکیه کرد. مردم باید در اقتصاد نقش اصلی را داشته باشند و باید از تمام ظرفیت و استعداد‌های مردم در راستای تولید ثروت و دستیابی به قدرت و امنیت اقتصادی بهره‌جست (میرمعزی، ۱۳۹۱).

عبدالمکی، حجت‌الله، ۱۳۹۳، *اقتصاد مقاومتی، درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل*، تهران، دانشگاه امام صادق.

فشاری، مجید و جواد پورغفار، ۱۳۹۳، «بررسی و تبیین الگوی اقتصاد مقاومتی در اقتصاد ایران»، *اقتصادی*، سال چهارم، ش ۵۰۶، ص ۲۹-۴۰.

قوامی، سیدحسین، ۱۳۹۱، *اقتصاد مقاومتی، مبانی نظری*، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.

کریم، محمدحسین و حسین امیری، ۱۳۹۶، «راهبردها و چالش‌های اقتصاد مقاومتی و ریاضتی، سیاست‌های راهبردی و کلان، سال پنجم»، در: *دومین ویژه‌نامه اقتصاد مقاومتی*، ص ۸۳-۱۰۵.

مالک، محمدرضا، ۱۳۹۵، *اقتصاد مقاومتی و نقش روحانیت در پیشبرد آن*، قم، وثوق.

محمدی، منوچهر، ۱۳۸۳، «بازتاب انقلاب اسلامی در جهان»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ش ۶۳، ص ۱۱۹-۱۴۲.

مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۸۹، *عبرت‌های خرداد*، تدوین و نگارش علیرضا تاجیک و سیدحسین شفیعی، چ سوم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

_____، ۱۳۹۰، *آیین پرواز*، تلخیص جواد محدثی، چ هفتم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

_____، ۱۳۹۱، *نظریه سیاسی اسلام*، تحقیق و نگارش کریم سبحانی، چ ششم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۳۶۶، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

میرمعزی، سیدحسین، ۱۳۹۱، «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)»، *اقتصاد اسلامی*، ش ۴۷، ص ۴۹-۷۶.

هادوی نیا، علی اصغر، ۱۳۸۷، *فلسفه اقتصاد (در پرتو جهان بینی قرآن کریم)*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

یوسفی، احمدعلی، ۱۳۹۴، *اقتصاد تعاونی از منظر اسلام*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

_____، ۱۳۹۵، *مبانی و مدل‌های مشارکت مردمی در اقتصاد مقاومتی*، شهر کرد، مقاومت.

راه‌حل این مشکلات مطرح و مؤلفه‌های آن بیان شد. مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی می‌توانند پاسخ مناسبی برای الگوی اقتصادی گام دوم انقلاب باشند.

مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جهت حل مشکلات و پاسخ‌گویی به نیازهای اقتصادی گام دوم انقلاب عبارتند از: مقاومت، دانش‌بنیان، جهاد، مولد بودن، درون‌زا و برون‌گرا، بلندمدت، عدالت‌بنیان، مردمی بودن، مرتبط با مسائل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و ارزشی، کارایی در دوران تحریم و غیر تحریم.

منابع.....

اراکي، محسن، ۱۳۹۳، *فقه نظام اقتصادی اسلام*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

برزگر، ابراهیم، ۱۳۸۸، «پیش‌بینی تأثیرات انقلاب اسلامی ایران بر خاورمیانه»، *دانش سیاسی*، ش ۹، ص ۵۸-۳۳.

بیانات رهبر معظم انقلاب، در: khamenei.ir، پیاپی گام دوم انقلاب، در: khamenei.ir.

پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹، *مبانی اقتصاد اسلامی*، چ سوم، تهران، سمت.

پناهی، محمدحسین، ۱۳۸۵، «اثر انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های وقوع انقلابات»، *پژوهش حقوق و سیاست*، سال هشتم، ش ۲۱، ص ۷-۵۲.

پیغامی، عادل و همکاران، ۱۳۹۵، *پایش اقتصاد مقاومتی*، تهران، دانشگاه امام صادق.

تراب‌زاده جهرمی، محمدصادق و دیگران، ۱۳۹۲، «بررسی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای»، *مطالعات انقلاب اسلامی*، ش ۳۲، ص ۳۱-۴۶.

توکلی، محمدجواد و امید ایزنلو، ۱۳۹۵، «اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک اندیشه اسلامی»، *پژوهش‌های اقتصاد مقاومتی*، سال اول، ش ۱، ص ۱۵-۵۳.

توکلی، محمدجواد، ۱۳۹۶، *خاکریز اقتصادی؛ خوانشی بر اقتصاد مقاومتی*، تهران، کانون اندیشه جوان.

جمالی، یعقوب و علی جابری، ۱۳۹۴، «اقتصاد مقاومتی از دیدگاه اسلام، مفهوم، اصول و سیاست‌ها»، *معرفت*، ش ۲۱۳، ص ۹۱-۱۰۶.

رجایی، سیدمحمدکاظم و همکاران، ۱۳۸۶، *معجم موضوعی آیات اقتصادی قرآن*، چ دوم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

سیف، اله‌مراد، ۱۳۹۱، «الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران»، *آفاق امنیت*، سال پنجم، ش ۱۶، ص ۲۵-۲۵.

سیف‌لو، سجاد، ۱۳۹۳، «مفهوم‌شناسی اقتصاد مقاومتی»، *معرفت اقتصاد اسلامی*، ش ۱۰، ص ۱۵۱-۱۷۳.

شعبانی، احمد و سیدرضا نخلی، ۱۳۹۳، «مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در ادبیات رایج و بیان مقام معظم رهبری»، *آفاق امنیت*، ش ۲۵، ص ۵۵-۸۸.